

Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın *Gencü'l-Esrâr*'ındaki Cennet Tasviri

The Description of Paradise in Sayyid Muḥammad 'Alī Rıḏā's Genc al-Esrār

Duygu Kayalık Şahin

Dr. Öğr. Üyesi Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatları Anabilim Dalı
Asst. Professor, Bartın University, Faculty of Islamic Sciences
Department of Ottoman Turkish and Islamic Turkish Literature
Bartın, Türkiye
dkyalik@bartin.edu.tr orcid.org/0000-0002-9619-633X

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 13 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 28 May/Mayıs 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 June/Haziran 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 1 **Pages/Sayfa:** 341-363

Cite as/Atıf: Kayalık Şahin, Duygu. "Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın *Gencü'l-Esrâr*'ındaki Cennet Tasviri [The Description of Paradise in Sayyid Muḥammad 'Alī Rıḏā's Genc al-Esrār]." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 26/1 (Haziran 2022): 341-363.

<https://doi.org/10.18505/cuid.1057306>

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Duygu Kayalık Şahin).

The Description of Paradise in Sayyid Muḥammad 'Alī Rıdā's *Genc al-Esrār*

Abstract: In Turkish-Islamic literature, many copyright or translation naşihat-nāma with religious-mystical content have been written. In these works written in verse or prose form, information about the principles of Islamic belief and worship is given; people are advised to be moral, faithful, observant of the orders and prohibitions of religion, prioritizing the ḥadīths of the Prophet, benevolent and tolerant. One of these naşihat-nāmas is *Genc al-Esrār*, in which verses consisting of different verse forms are connected to each other with instrumental couplets. As can be understood from the types and contents of the works he copyrighted, Sayyid Muḥammad 'Alī Rıdā from Ġāziantep, a sufi poet, was affiliated with Shaykh 'Othmān 'Avnī Bābā from 'Urfā, one of the caliphs of the Khālīşiyya branch of the Qādirī sect, and Shaykh Mustafa Bābā from Ġāziantep, who was his caliph. In *Genc al-Esrār*, which was written on 22 Rebiülahir (Rabī II) 1342/December 2, 1923, the concept of heaven was discussed from various aspects. The poet who uses the Esrārī pseudonym in the poem, sometimes by quoting verses and ḥadīths, he used argument and proof to make his word trustworthy, sometimes by embellishing his personal imagination of heaven with the opportunity provided by literary arts, he depicted and narrated the lofty place that the reader would like to reach. After integrating the imagination of the poet with the description, it was narrated, and an effect on the reader was tried to be achieved with the atmosphere created by the story. In these sections, where the narration comes to the fore, Muḥammad 'Alī Rıdā presented the concept of heaven, which he created in his own imagination, by blending it with the Qur'ān and ḥadīth. In our study, it is aimed to reveal in which dimensions and forms the notion of heaven is depicted in *Genc al-Esrār*. For this purpose, first of all, data about the paradise in *Genc al-Esrār* were determined by using the scanning model, which is one of the research methods. All kinds of information, comments, and narratives that can help us to make an inference about Sayyid Muḥammad 'Alī Rıdā's vision and description of heaven has been studied under four headings: "Physical Description of Paradise", "Description of Names, Types and Doors of Paradise", "Description of the Inhabitants of Paradise" and "Mysterious Expression of His Desire to Reach Paradise". This study, which reveals that heaven is handled in detail and artistically in *Genc al-Esrār*, which was written in 1923 by adhering to the tradition of dīvān literature, is important in terms of shedding light on the existence of Islamic literature in the 20th century. As a result of the research, it is seen that Esrārī depicts the physical features of heaven with words, based on the verses and ḥadīth about heaven. Esrārī said that heaven is composed of musq, saffron, qāfūr and 'amber; he stated that there are vineyards and gardens of unmatched beauty in heaven. Describing countless cities that are a thousand times the size of this world and the thousands of doors, tents, pavilions and cells in these cities, the poet wrote that there is a throne in front of the cells in heaven. He also mentioned that there was a mattress on these thrones and that a funnel was sitting on this mattress. After stating that there are milk, honey, wine and kevser rivers in heaven, Muhammad Ali Rıza, who explained the characteristics of these rivers, also described the selsebil spring with kafir and tesnīm drinks. The poet, who physically described the Burāqs in heaven, narrated their behavior. Esrārī also described the birds of paradise with their various characteristics and stated that there are blessings in paradise that no one can imagine. Stating that a large number of houris, each of which will be 16 years old, will be given to the people of heaven, Esrārī has described the houris physically. He also explained in an exaggerated style the attitude and behavior of the houris towards the people of heaven. It is seen that the poet, who also described and narrated the ğilmān and wildāns in heaven, divided the heaven into two as the ordinary ('awām) and elite (khawāş). Esrārī mentioned the names of the gates of heaven as Dār al-Celāl, Dār es-Selām, Dār al-Me'vā, Dār al-Khuld, Dār al-Firdevs, Dār al-Ūarār and Dār al-'Adn and wrote down their physical structures. After stating that Ḥasan, Hüseyn and 'Ömer reside in heaven, Esrārī stated that those who love Abū Bakr will reach paradise. He made physical descriptions of the inhabitants of heaven and explained in detail the transfer of people to paradise who passed the aş-Şırāṭ on the day of judgment. Esrārī stated that on Saturday Adam would have a banquet in the Khuld; on Sunday Süleymān would have a banquet in the Na'īm, on Monday İbrāhīm would have a banquet in the Firdevs; on Tuesday Mūsā would have a banquet in the Me'vā; on Wednesday 'İsā would have a banquet in the 'Adn and on Thursday Prophet Muḥammad would have a banquet in the Vesile. It is seen that Esrārī narrates those who will be honored by ru'yat Allāh in Dār al-Celāl on Friday.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, *Genc al-Esrār*, Sayyid Muḥammad 'Alī Rıdā from Ġāziantep, Paradise, Description.

Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın *Gencü'l-Esrâr*'ındaki Cennet Tasviri

Öz: Türk İslam edebiyatında, dinî-tasavvufi muhtevalı çok sayıda telif veya tercüme nasihatname kaleme alınmıştır. Manzum ya da mensur formda yazılan bu eserlerde İslam inanç ve ibadet esasları hakkında bilgiler verilmiş; insanların ahlaklı, imanlı, dinin emir ve yasaklarına riayet eden, Hz. Peygamber'in hadislerini önceleyen, yardımsever ve hoşgörülü bir birey olmaları öğütlenmiştir. Bu nasihatnamelerden biri farklı nazım şekillerinden oluşan manzumelerin vasıta beyitleriyle birbirine bağlandığı *Gencü'l-Esrâr*'dır. Telif ettiği eserlerin türlerinden ve muhtevalarından anlaşıldığı üzere mutasavvıf bir şair olan Gaziantepli Seyyid Muhammed Ali

Rıza, Kâdirî tarikatının Hâlisiyye kolunun halifelerinden Urfalı Dede Osman Avni Baba’ya ve onun da halifesi olan Gaziantep’li Mustafa Baba’ya intisap etmiştir. 22 Rebiülahir 1342/ 2 Aralık 1923 tarihinde kaleme alınan *Gencü’l-Esrâr*’da, cennet mefhumu çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Eserlerinde Esrârî mahlasını kullanan şair kimi zaman ayet ve hadisleri iktibas ederek ikna ve delil yöntemiyle sözünü güvenilir kılmış; kimi zaman da edebî sanatların sağladığı imkânla şahsi cennet tasavvurunu süsleyerek okurun vasıl olmayı isteyeceği ulvi mekân olan cenneti tasvir ve tahkiye etmiştir. Şairin oluşturduğu cennet tasavvuru tasvirle bütünleştirildikten sonra hikâyeleştirilmiş, hikâyenin ortaya çıkardığı atmosferle okur üzerinde bir etki sağlanmaya çalışılmıştır. Tahkiyenin ön plana çıktığı bu bölümlerde Muhammed Ali Rıza, kendi muhayyilesinde oluşturduğu cennet kavramını Kur’an’la ve hadisle harmanlayarak sunmuştur. Çalışmamızda, cennet mefhumunun *Gencü’l-Esrâr*’da hangi boyutlarda ve suretlerde tasvir edildiğini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılarak öncelikle *Gencü’l-Esrâr*’daki cennet ile ilgili veriler tespit edilmiştir. Seyyid Muhammed Ali Rıza’nın cennet tasavvuru ve tasvirine işaret eden her türlü bilgi, yorum ve anlatı “*Cennetin Fiziki Tasviri*”, “*Cennet İsimlerinin, Çeşitlerinin ve Kapılarının Tasviri*”, “*Cennet Sakinlerinin Tasviri*” ve “*Esrârî’nin Cennete Kavuşma Arzusunu Dile Getirışı*” olmak üzere dört başlık altında sınıflandırılarak incelenmiştir. 1923 yılında klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı kalarak kaleme alınan *Gencü’l-Esrâr*’da cennetin teferruatlı ve sanatlı bir şekilde ele alındığını ortaya koyan bu çalışma, bu edebî geleneğin 20.yy’daki varlığına ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Araştırmanın sonucunda cennetle ilgili ayet ve hadislerden hareketle Esrârî’nin cennetin fiziki özelliklerini kelimelerle resmettiği görülmektedir. Esrârî, cennetin misk, safran, kâfûr ve amberden oluştuğunu; cennette eşsiz güzellikte bağ ve bahçelerin bulunduğunu belirtmiştir. Büyüklüğü bu dünyanın bin katı olan sayısız şehri ve bu şehirlerde bulunan binlerce kapı, çadır, kasır ve hücreyi tasvir eden şair, cennette bulunan hücrelerin önlerinde birer taht bulunduğunu kaleme almıştır. Ayrıca bu tahtların üstünde bir döşegenin bulunduğu ve bu döşegenin üstünde bir hurinin oturduğundan bahsetmiştir. Cennet içerisinde süt, bal, şarap ve Kevser ırmaklarının olduğunu dile getirdikten sonra bu ırmakların özelliklerini anlatan Muhammed Ali Rıza, kâfûr ve tesnîm içecekleri ile selsebil pınarını da tasvir etmiştir. Cennette bulunan Burakları fiziki olarak tasvir eden şair, onların davranışlarını tahkiye etmiştir. Esrârî, cennet kuşlarını da çeşitli özellikleriyle nitelemiş; cennette kimsenin aklına gelmeyecek şekilde nimetlerin bulunduğunu dile getirmiştir. Cennet ehline her biri 16 yaşında olan çok sayıda hurinin verileceğini belirten Esrârî, hurilerin fiziki tasvirleriyle birlikte cennet ehline karşı sergileyecekleri tutum ve davranışlarını da mübalağalı bir üslupla tahkiye etmiştir. Hurilerden sonra cennetteki gılman ve vildanları da tasvir ve tahkiye eden şairin, cenneti avam ve havas olmak üzere ikiye ayırdığı görülmektedir. Esrârî cennet kapılarının isimlerini Dârü’l-Celâl, Dârü’s-Selâm, Dârü’l-Me’vâ, Dârü’l-Huld, Dârü’l-Firdevs, Dârü’l-Karâr ve Dârü’l-Adn olarak zikretmiş ve onların fiziki yapılarını da kaleme almıştır. Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Ömer’in cennette ikamet ettiklerini belirttikten sonra Hz. Ebû Bekir’i seven kişilerin cennete vasıl olacaklarını belirten Esrârî, cennet sakinleri ile ilgili fiziki tasvirlerde bulunmuş; mahşer günü sırat köprüsünden geçen kulların cennete intikallerini teferruatlı bir şekilde tahkiye etmiştir. Hz. Âdem’in cumartesi günü Huld içinde; Hz. Süleyman’ın pazar günü Naîm içinde; Hz. İbrahim’in pazartesi günü Firdevs içinde; Hz. Musa’nın salı günü Me’vâ içinde; Hz. İsa’nın çarşamba günü Adn içinde ve Hz. Muhammed’in perşembe günü Vesîle’de cennet ehline bir ziyafet vereceğini belirten Esrârî’nin, cuma günü Dârü’l-Celâl’de ruyetullaha mazhar olunacağını tahkiye ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, *Gencü’l-Esrâr*, Gaziantep’li Seyyid Muhammed Ali Rıza, Cennet, Tasvir.

Giriş

1920’li yıllarda Gaziantep ilinde yaşayan Seyyid Muhammed Ali Rıza, Kâdirî tarikatına mensup bir kurrâ imamdır. Hayatı hakkındaki kısıtlı bilgilere eserlerinden ulaştığımız şair, Kâdirî tarikatının Hâlisiyye kolunun halifelerinden Urfalı Dede Osman Avni Baba’ya ve onun da halifesi olan Gaziantep’li Mustafa Baba’ya intisap etmiştir.¹ *Mevlûd-i Seydî*², *Behiştü’l-Hâzinîn*³, *Hakikatü’l-Envâr*⁴ ve makalemizin konusunu teşkil eden *Gencü’l-Esrâr* olmak üzere dört manzum eser kaleme alan şair, eserlerinde Esrârî ve Seydî mahlaslarını kullanmıştır.

¹ Müellif hakkında detaylı bilgi için bk. Duygu Kayalık Şahin, *Gaziantep’li Seyyid Muhammed Ali Rıza’nın Gencü’l-Esrâr’ı* (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021), 5-13.

² *Mevlûd-i Seydî*, 401 beyitten oluşan mevlid türündeki eserdir. Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Duygu Kayalık Şahin, “Seyyid Muhammed Ali Rıza’nın Mevlid’i”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 539-572.

³ *Behiştü’l-Hâzinîn*, yaklaşık 5700 beyitten oluşan mevlid türündeki eserdir. Bu eser, tarafımızca yayına hazırlanmaktadır.

⁴ *Hakikatü’l-Envâr*, 401 beyitten oluşan manzum ilmihâl türündeki eserdir. Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Duygu Kayalık Şahin, “Gaziantep’li Seyyid Muhammed Ali Rıza ve Hakikatü’l-Envâr İsimli Manzum İlmihâli”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/2 (Ağustos 2021), 1071-1120.

Gencü'l-Esrâr, insanlara doğru yolu gösterebilmek amacıyla kaleme alınan rehber niteliğindeki nasihatlerden müteşekkil manzum bir eserdir. 22 Rebiülahir 1342/ 2 Aralık 1923⁵ tarihinde kaleme alınan bu eser, Allah'a münacatın, şefaate nail olma isteğinin, cennet-cehennem tasvirlerinin yer aldığı; Allah'ın emir ve yasaklarına uyulmasının, hayırlı ameller işleyen salih bir kul olabilmenin öğütlendiği dinî-tasavvufi bir nasihatnamedir.

Telif tarihine göre Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı sahasında inceleyebileceğimiz *Gencü'l-Esrâr*, Türk İslam edebiyatı geleneğine bağlı kalarak tevhid, münacat ve naat ile başlamıştır. Literatürde yer alan diğer manzum nasihatlerden⁶ nazım şekli yönünden ayrılan eser gazel, kaside, mesnevi ve kıta nazım şeklindeki manzumelerin vasıta beyitleriyle birbirine bağlanmasıyla inşa edilmiştir. *Esrârî* kimisi aruz kimisi de hece vezniyle yazılmış olan manzumelerden oluşan bu eserde, insanlara ebedî saadet mekânı olan cenneti kazanmanın yollarını telkin ederken cennetin güzelliklerinden ve nimetlerinden söz etmiş; cennetin türlerine ve cennetle ödüllendirilecek kişilerin hususiyetlerine dair bilgiler sunmuştur.

Esrârî'nin cenneti ele alışında, tasvirin ve tahkiyenin ön plana çıktığı görülmektedir.⁷ Tasvirî metinler, zihinlerde oluşturdukları renkli imajlarla görüntüye çok yaklaştıklarından inandırma ve etkileme gücü en kuvvetli ifadelerden sayılırlar.⁸ Bu sebeple tasvir ve tahkiye, şairler ve yazarlar tarafından başvurulan başlıca anlatım tekniklerinden olmuştur. Seyyid Muhammed Ali Rıza, İslam dininin kutsal kitabında mevzubahis edilen ve Hz. Muhammed'in hadislerinde de sıklıkla zikredilen cennet kavramını *Gencü'l-Esrâr*'da tasvir etmiştir.

Eski Türklerde *uçmağ*, Hint mitolojisinde *svarga*, Hint Budacılığında *sukhavati*, Eski Mısır inançlarında *aşhlu*, Japon inançlarında *jodo*, Yunanlarda *elysion*, İbrânîlerde *şeo*, İskandinav inançlarında *walhalla*⁹ olarak adlandırılan cennet, farklı dinî inanışlara göre ölümden sonra Tanrı'ya ulaşarak huzur içerisinde yaşanılacak yer olarak tasavvur edilmiştir. Kur'an'da farklı şekillerde 147 defa geçen cennet kelimesi, bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe manasına gelmektedir. Cennet, ebedî saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur'an'da, muhtelif hadislerde ve diğer İslâmî eserlerde yer alan isimler içinde en çok kullanılan, içindeki bütün mekân ve imkânları kapsayacak şekilde muhtevası en geniş olan terimdir.¹⁰

Seyyid Muhammed Ali Rıza cenneti tasvir ederken, sufi geleneğin bir takipçisi olarak terğib ve terhibe başvurmuştur. Terğib, etkileyici ifadeler ile herhangi bir şeye özendirmek, darb-ı mesel ve kıssalarla o şeye teşvik etmek, yumuşaklıkla bir alışkanlık kazandırmak anlamlarına; terhib ise, bir kimseyi korkutarak sakındırmak ve bir şeyden kaçınmasını sağlamak anlamına gelmektedir.¹¹ *Esrârî*, cehennem azabının şiddetini ve çeşitlerini dile getirerek inananları iyiliğe teşvik edip kötülüklerden sakındıran öğütler vermiş; cennetin nimetlerinden bahsederek onların cennete ulaşma isteklerini artırmaya çalışmıştır.

Seyyid Muhammed Ali Rıza, cennet mefhumunu ele aldığı bölümlerde iktibas sanatının gücünden yararlanmış; anlatıyı ayet ve hadislere dayandırarak delillendirici ve ispatlayıcı bir üslup ortaya koymuştur. *Esrârî*'nin ayet ve hadislere telmihte bulunduğu kimi beyitlerde, müfessirler ve raviler tarafından zikredilmeyen bazı ifade ve yorumları paylaştığı görülmektedir. Şairin bu tutumunu, "*Kur'an-ı Kerim'de ahiret mutluluğu hem maddi hem manevi-ruhi çerçevede tasvir edilmiştir; benzer yaklaşım hadis metinlerinde de görülür. Bu tasvirleri inceleyip anlamayı ve halka aktarmayı amaçlayan bazı âlimler, bunlardan kendi yetenek ve temayülleri doğrultusunda birbirinden farklı, zaman zaman da abartılı sonuçlar çıkarmışlardır.*"¹² ifadeleriyle açıklamak mümkündür. Öyle ki, "*Sufler birçok yöntem*

⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 19.

⁶ Manzum nasihatnameler hakkında detaylı bilgi için bk. Mahmut Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 11/1545; Ayşe Parlakkılıç Mucan, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Yakûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁷ Tasvir, "Bir şeyin olduğu gibi değil biraz da şairce görüldüğü ve duyulduğu gibi anlatılması"dır. Anlatmak, hikâye etmek manasına gelen tahkiye ise "Anlatıda hareket ve olayların takdimidir. Buna karşılık tasvir nesnelere ve şahısların takdimidir. Tahkiye, yapma sözcelerinden yani fiil cümlelerinden oluşur, buna karşılık tasvir olma sözcelerinden yani isim cümlelerinden oluşur." Sanatkârın, mahareti ve edebiyat bilgisiyle şekillenerek husûle gelen edebî tasvir ise "Nesneyi okuyanın veya dinleyeninin zihninde estetik duygular uyandırarak şekillendirecek tarzda tarif etmektir." bk. Tâhirî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973), 149; Safiye Akdeniz, "Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Tasvirî Metinlerin Gelişim Çizgisi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/13 (Ocak 2007), 7; Ahmet Atilla Şentürk, XVI. *Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002), 21.

⁸ Şentürk, XVI. *Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 21-22.

⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 98.

¹⁰ Musa Süreyya Şahin, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/374.

¹¹ Mehmet Görmez, "Terğib ve Terhib" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/508-509.

¹² Bekir Topaloğlu, "Huri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/390.

kullanarak ayetlere yorum getirmişlerdir. Bu yöntemler; lafızların yapı ve kullanımlarından, mefhumu muhaliften, kıssaların sembolik okunmasından, ayetlerin muhatap kitlelerinin farklı olduğundan işaretler çıkarmak, bazen ayetle irtibat kurmadan da doğrudan yorumda bulunmak, şeklinde cereyan etmiştir.”¹³ Ömer Kara’ya göre bazı âlim ve müelliflerin tahkiye ettikleri cennet, Kur’an’ın genel hatlarıyla unsurlarını, muhtevasını belirlediği; sünnetin de biraz daha cazip hale getirdiği ve antropomorfist bir yaklaşımla unsurlarını biraz daha belirginleştirdiği ve diğer kaynakların -hadisi bir basamak daha aşarak- daha antropomorfist ve mübalağacı, hatta bazen Kur’an ve sünnetle bağdaşmayacak bir şekilde hakkında recmen bi’l-ğayb bir takım şeyler söyledikleri ahiret cennetidir.¹⁴ Esrârî’nin cennet tasvirleri incelendiğinde de ayet ve hadislerin yanı sıra bunlarda değinilmeyen bilgilere ve mübalağalı anlatımlara yer verildiği müşahede edilmektedir.

Sufiler, tevellilerine daha edibâne, şairâne, hakimâne bir tavır kazandırarak üsluplarını daha seçkin bir hâle getirmişlerdir.¹⁵ Seyyid Muhammed Ali Rıza da kimi zaman teşbih, telmih, tariz, mübalağa, kinaye, teşhis ve intak gibi edebî sanatlarla edebî tasvire başvurarak cennetle ilgili kavramları açıklamaya ve okurun zihninde bir resim nakşetmeye çalışmış; kimi zaman da cennette yaşanılacak hâdiseleri aliterasyon, asonans, sehl-i mümteni ve cinas gibi unsurlar eşliğinde tahkiye ederek anlatıya hareket, dinamizm ve canlılık kazandırmıştır.

Bu makalede, Esrârî’nin cenneti nasıl ve hangi boyutlarda tasvir ettiği; cenneti hangi perspektiflerden resmettiği ve kaleme aldığı cennet tasvirlerinde hangi üslup özelliklerini benimsediği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma yöntemlerinden tarama modelini kullanarak *Gencü’l-Esrâr*’da cennetle ilgili tespit ettiğimiz veriler “*Cennetin Fiziki Tasviri*”, “*Cennet İsimlerinin, Çeşitlerinin ve Kapılarının Tasviri*”, “*Cennet Sakinlerinin Tasviri*” ve “*Esrârî’nin Cennete Kavuşma Arazusunu Dile Getirishi*” olmak üzere dört başlıkta incelenmiştir.

1. Cennetin Fiziki Tasviri

Gencü’l-Esrâr’da cennetin yapısı tasvir edilirken, onun güzel kokulu misk, safran, kâfûr ve amberden oluştuğu; cennette sayısız ağacın, bağın, bostanın ve gül bahçesinin bulunduğu; orada yetişen meyvelerin hem çekirdeksiz hem tatlı hem de yumuşak olduğu bildirilmiştir:

Cennetin yapusu miskdir zagferân

Hem kâfûrdan ‘anberdendir bi-ğümân

Hem agaclar çokdur anda bi-şumâr

Bâg u bostân bâgçe vardır gül’izâr

Mîvesi çokdur çekirdekleri yok

*Kaymakdan tatlıdur u hem yumuşak*¹⁶

“Cennet’te öyle bir ağaç vardır ki atlı bir kişi onun gölgesinde yüz sene gider de yine de onu bitiremez.”¹⁷ hadisine telmihen Esrârî, bir kuşun cennette bulunan ağacın gölgesinin çevresini ancak beş yüz yıl uçtuğunda tamamlayabileceğini ifade etmiş; cennette Peygamber’in makamından yere doğru asılan Tûbâ adında ulu bir ağacın var olduğunu ve bu ağacın dünyadaki güneşe benzediğini dile getirmiştir. Aşağıdaki beyitlerde, “Tûbâ, cennetteki bir ağacın adıdır. Cennetteki bütün evler onun dallarından

¹³ Ahmet Gül, “Yorumun Literal Anlamını Aşması: Sûfi Te’vilde Anlam Genişlemesi, Cennet ve Nâr (Cehennem) Örneği”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/3 (Ağustos 2020), 507. Ayrıca bu konu hakkında bk. Mahmut Ay, “İşârî Tefsîrde Yöntem Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Eylül 2012), 59-110.

¹⁴ Ömer Kara, “Kur’ân’da Âdem Cenneti”, *Ekev Akademik Dergisi* 1/3 (1998), 77.

¹⁵ Gül, “Yorumun Literal Anlamını Aşması”, 508.

¹⁶ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 181.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahih*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Bedü’l-Halk”, 8; “Tefsîru Sûre”, 56; “Rikâk”, 51; Müslim b. el-Haccâc, Ebû’l-Hüseyn, *el-Câmi’u’s-Sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâü’t-Türâsî’l-Arabiyyi, ty.), “Cennet”, 6-8; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed ibn İsa, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Mısır: Mektebetü’l-Halebî, 1975), “Cennet”, 1; “Tefsîru Sûre”, 56; İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Âl eş-Şeyh (Riyad: Darussalam, 1991), “Zühd”, 39; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru’l Müğnî li’n-Neşri ve’t-Tevzi, 2000), “Rikâk”, 114.

yapılmış, dalları evlerin üzerine sarkmıştır.”¹⁸ hadisine telmihte bulunan şair, mezkûr ağacın her bir dalının cennetteki evlere ve cennet ehlinin tahtlarına uzandığını belirtmiştir:

*En ednâ ağaca gölgesi hemân
Kuş uçarsa beş yüz yıllık bi-gümân*

*Dahi tûbâ ağacı vardır ulu
Gögi âfâk tolu yere asılı*

*Mustafâ'nın makâmındadır gögi
Anın misli dünyâda güneş gibi*

*Her mü'minin evlerinde talı var
Âm u hâsın tahtlarında kolı var*¹⁹

Esrârî, “Üzerinde mercandan bir şehir kurulmuştur. Onun altın ve gümüşten yetmiş bin kapısı bulunur.”²⁰; “Cennette altından bir direk ve üzerinde zebercedden şehirler vardır ki onlar cennete yıldızlar gibi ışık verirler.”²¹; “Ve nakildür ki peygamber ‘aleyhi’s-selâm eyitdi: Uçmakta bir iklim gördüm ve ol iklimde yidi yüz bin şehir gördüm. Ve her şehirde yidi yüz bin sarây gördüm. Ve her sarâyda yidi yüz bin avlu gördüm. Ve her avluda yidi yüz bin hücre gördüm. Ve her hücrede yidi yüz bin daraca gördüm. Ve her daracada yidi yüz bin döşek gördüm. Ve her döşegün üstünde yidi yüz hûri kızların gördüm.”²² ve “Cennetin içinde inciden bir saray vardır. O sarayın içinde kırmızı yakuttan yetmiş konak vardır. Her konağın içinde yeşil zebercedden yetmiş ev vardır. Her evin içinde yetmiş taht, her taht üzerinde de her renkten yetmiş yatak vardır. Her evin içinde yetmiş sofrâ, her sofranın üzerinde de yetmiş çeşit yemek vardır. Keza her evin içinde yetmiş adet hizmetçi vardır.”²³ hadislerine telmihte bulunarak cennette, büyüklüğü bu dünyanın bin katı olan sayısız şehrin bulunduğunu bildirmiştir. Mezkûr şehirlerin tasvirine her bir şehrin yüz bin kapısı ve her bir kapının önünde de bağın ve bahçenin bulunduğunu dile getirerek devam eden şair, bu bağların önünde çadırların ve kasırların mevcut olduğunu; bu kasırların her birinde yetmişer hücrenin yer aldığını ifade etmiştir:

*Cennet içre çok şehirler bi-şumâr
Büyüklüğü bin kez bu dünyâ kadar*

*Her şehrin yüz bin kapısı var-durur
Her kapunun önü bâğçe bâğ-durur*

*Bâğ önünde çadır ile var kasır
Her kasırda yetmişer hücre hâzır*

*Her hücrenin vardır yüz bin kapusu
Altın ile gümüşdendir yapusu*²⁴

Ayrıca her bir hücrenin altın ve gümüşten yapılmış yüz bin kapısının bulunduğu; her hücrenin önünde nurdan yapılmış bir taht olduğu; o tahtın üstüne yetmiş döşegün serildiği ve her döşekte de temiz bir hurinin bulunduğu²⁵ ifade edilmiştir:

¹⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Sıfatü'l-cenne*, nşr. Ali Rızâ Abdullah (Beirut-Dımaşk 1407/1987), 3/249.

¹⁹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 182.

²⁰ Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, *Râmûz el-Ehâdis*, çev. Arif Pamuk- Naim Erdoğan (İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2012), 2/326 (No. 4).

²¹ Gümüşhânevi, *Râmûz el-Ehâdis*, 1/125 (No. 6)

²² Abdullah Uğur, *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 458.

²³ el-Kurtubî, *et-Tezkire bi Ahvâli'l-mevtâ ve Umûri'l-âhire*, nşr. Ebû Süfyan Mahmûd b. Mansûr el-Bestavîsî (Medine: y.y., 1997), 1/323.

²⁴ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 180-181.

²⁵ Benzer ifadeler *Müzekki'n Nüfus*'ta da geçmektedir. bk. Eşrefoğlu Rumi, *Müzekki'n-Nüfus*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: İpek Yayınları, 2015), 196.

*Her hücrenin önünde bir taht olur
Kapası nûr yapısı nûr tahtı nûr*

*Taht üstünde yetmiş döşek ey ‘azîz
Her döşekte bir hûrî vardır temîz²⁶*

Esrârî, cennetin fiziki tasvirinde “Allah’a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır.”²⁷ ayetine telmihte bulunarak süt, bal, şarap ve kevser ırmaklarından bahsetmiştir. Şair, bu ırmakların durmadan aktıklarını; bu ırmaklardan içenlerin safa ve ferahlık bulduklarını ve kardan soğuk, şekerden leziz olarak tasvir ettiği Kevser Irmağı’nın Hz. Muhammed’e mahsus olduğunu kaleme almıştır:

*Köşkerinin altından aka ırmak
Dâ’im akar yokdur anlara turmak*

*Kimi süddür kimi ‘asel musaffâ
İçenlere viriserdir hoş safâ*

*Mâ’-i lezizdir ol ferah verici
Hamurdur hem biri degildir süci*

*Mâ’-i Kevser akar hassa-i Resûl
Kardan soguk şekerden lezizdir ol²⁸*

İslam inancına göre ahirette, peygamberlerin ümmetleriyle başında toplanacakları havuzlar vardır. Her nebiye ait bir havuz bulunmaktadır. Hz. Muhammed’in havuzu, Kevser’dir. Kur’an’da da zikri geçen Kevser’e, “Hz. Peygamber’e cennette bahşedilen nehir” anlamı da verilmektedir.²⁹ Esrârî, Hz. Muhammed’in makamının havz-ı Kevser olduğunu, nefsine hâkim olanın o havuzdan su içeceğini aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

*Makâm-ı Mahmûd anın havz-ı Kevser
Ana istimsâk iden olur seyrâb³⁰*

Cennet sularını da zikreden Esrârî, kâfûru³¹ takva sahiplerinin, tesnîmi³² Allah’a yakın olanların içtikleri bir içecek şeklinde niteler. Ayrıca, “Orada kendilerine, katkısı zencefil olan içeceklerle dolu bir kâseden içirilir. Orada bir pınar ki ona selsebil adı verilir.”³³ ayetlerine telmihle selsebil isimli bir şarabın aktığını ve zencebil isimli bir pınarın bulunduğunu belirtir:

*Kâfûr akar andan ebrârlar içer
Tesnîm akar andan akrâblar içer*

*Rahîk akar hem akardır selsebil
Hem de bir pınar var adı zencebil³⁴*

Cennet içerisinde bulunan Burakların deve ve at gibi olduklarını, bunların iki kanadının bulunduğunu belirten Esrârî, cennet ehli birinin ona binmek istediğinde onun hemen eğilerek kişinin binmesini sağladığını beyan etmiştir:

²⁶ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 181.

²⁷ *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Muhammed 47/15.

²⁸ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 179.

²⁹ Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/546-549.

³⁰ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 60.

³¹ “İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler.” el-İnsân 76/5.

³² “O içeceğin katkısı tesnimdir. Bir pınar ki, Allah’a yakın olanlar ondan içerler.” el-Mutaffifin 83/27-28.

³³ el-İnsân 76/17-18.

³⁴ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 179.

Hem Burâklar vardır deve gibi at

Her Burâk'da olur ikişer kanad

Her mü'minler düşse binmek kasdına

Egilür ol mü'min biner üstüne³⁵

Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere Esrârî, cennette Buraklarla birlikte sayısız kuşun bulunduğunu, bu kuşların müminlerin yanına gelip onlara, “Ben cennet bağlarında beslendim, cennetin sayısız nimetlerinden yiyip etlendim, benim etim çok lezzetlidir.” dediğini kaleme almıştır. Bu beyitlerdeki ifadelerini delillendirmek ve desteklemek amacıyla Vâkıa suresinin 21. ayetini de iktibas eden müellifin, “*Kuşun etinden yemek o kimsenin hatırına gelir ve bunun üzerine hemen çeşitli et yemekleri halinde onun önüne varır. Cennet ehli ondan istediği kadar yer. Doyduğu zaman, kuşun kemikleri toplanır. Sonra uçar, dilediği gibi cennette otlamaya başlar.*”³⁶ hadisine telmihte bulunduğunu görmekteyiz:

Dahi kuşlar vardır anda bî-şumâr

Gelüp mü'minlerin yanına konar

Diyeler cennet bâğında beslendim

Dürlü mîvelerden yeyüp etlendim

Gâyet hoşdur lahmım benim ey şehâ

Mü'minleri getürelim iştihâ

Mesân içre buyurdu Hak mü'minün

Çün ve lahmi tayrin mimmâ yeştêhûn³⁷

Hâtırına gele mü'minin hemân

Ol kuşları yemek ister ol zamân

Hâzır pişmiş nûr tabak içre gele

Etin yeye kemikleri kuş ola³⁸

Cennet yiyecek, içecek, köşk, hizmetçi ve eş gibi çeşitli nimetlerin müminlere bahşedileceği mekândır. “Orada (cennette), hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin hatırına dahi gelmeyen şeyler (nimetler) vardır.”³⁹ hadisinde cennet nimetlerinin çeşitliliğinden ve bilinen bütün nimetlere üstünlüğünden bahsedilmektedir. Esrârî, kendisini dinleyen ihvana seslenerek cennet içerisinde sayısız nimet olduğunu belirtmiş; insanların bu nimetlerin farkında olmalarını ve bu farkındalıkla hayırlı ameller işleyip ahiretteki makamlarını inşa etmelerini tavsiye etmiştir:

Uşda cennet içre ni'met bî-şumâr

'Aceb yerin tamu mıdır ya uçmak⁴⁰

Cennette her mümine verileceği açıkça belirtilen şeylerden biri hurilerdir. Beyaz olmak ve beyazlaşmak manasına gelen hur kelimesinin Türkçedeki huri şekli, cennet kadınlarını ifade etmektedir.⁴¹ Kur'an'daki pek çok ayette hurilerle ilgili tasvirler

³⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 179.

³⁶ Kurtubî, *et-Tezkire*, 1/58.

³⁷ “ve arzu ettikleri kuş etlerini” el-Vâkıa 56/21.

³⁸ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 180.

³⁹ Buhârî, “Bedü'l-Halk”, 8 (No. 3244).

⁴⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 103.

⁴¹ Topaloğlu, “Huri”, 387.

yapılmıştır.⁴² Hurilerin sayısı hakkında, kesin hüküm bulunmamaktadır.⁴³ Cennetteki hurilerin yaşının tamı tamına 16 olduğunu kesin bir hükümle ifade eden Esrârî, cennet ehlinin en ednâsına çeşitli köşkler, saraylar ve çadırlarla birlikte yetmiş iki huri verileceğini belirtmiştir. Tahkiyevî bir üslupla, cennet sakinlerinin içlerinde huri bulunan mezkûr köşklere yerleştirilirken hurilerin haberdar olup onları karşılayacağı ve onlara tebessüm edeceği; hurinin bir gülümsemesiyle cennetin baştan başa nur ile dolacağı; hurilerin ay gibi olacağı ve huriye sahip olan kişinin zengin olacağı mübalağa ile anlatılmıştır:

Hûrî yaşı dahi on altı olur

*Bundan aslâ ne artar ne eksilür*⁴⁴

En ednâya yetmiş iki hûrî var

*Nice kasır gurfe çadırlar envâr*⁴⁵

Köşk içinde hûrîye ide haber

Deyeler ey hâtûn sana müjdeler

Geldi uş helâliniz olun revân

Karşu varın siz de anlara hemân

Ol hûrî çün bir tebessüm eyleye

Ser-te-ser cenneti pür-nûr eyleye

Her hûrîler zînetlüdür hemçü ay

*Anı alan yohsul olmaz olur bay*⁴⁶

Anlatma ve gösterme tekniğiyle hurilerin, kahramanı olacağı çeşitli sahneleri kaleme alan Esrârî'nin başvurduğu tasvir ve tahkiye öğelerinin *Muhammediyye*'dekilerle paralel olduğu görülmektedir.⁴⁷ Hurilerin tasvir edildiği aşağıdaki beyitlerde verilen bilgiler, ayetlerde ve hadislerde bulunmamaktadır. Esrârî'nin tasvirlerine göre; her hurinin saçları yetmiş bin bölükten oluşmakta, kimi huri saçını örmekte kimi sallamaktadır. Her hurinin hizmetine yetmiş bin hademe bakmaktadır. Huriler, müminler cennete geldiğinde onları hoş sesleri ile karşılayıp hasretle kucaklayacak, bağ ile yağın birbiriyle karışması gibi onlarla kaynaşacaktır:

Her hûrînin saçı yetmiş bin bölük

Kimi saçın salar kimisi örük

Yetmiş bin hûrî hademe cümlesi

Hizmet kılur ol hâtûna cümlesi

Eteğini saçlarını getirür

Getürme çünkü yerde sürinür

Karşu gele mü'minlere nâz ile

Merhabâ dir hûb latîf âvâz ile

⁴² bk. ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20; Sâd 38/52; el-Vâkıa 56/37; en-Nebe 78/33;er-Rahmân 55/56, 74; es-Sâffât 37/48.

⁴³ Hurilerin yaşı hakkında farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bu konu hakkında bk. Mukadder Arif Yüksel, "Kur'ân'da Cennet ve Cennetliklerin Yaşına Dair Tartışmalar", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (Aralık 2019), 103-122.

⁴⁴ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 172.

⁴⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 180.

⁴⁶ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 174-175.

⁴⁷ bk. Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, nşr. Amil Çelebioğlu (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 711-717.

*Güle güle koçuşa mü'minleri
Kol kola sarılıp hoş her biri*

*İki hasret birbiriyle kavuşa
Bal ile yağ birbiriyle karışa*

Bu kaynaşma esnasında cennet, bir derya gibi coşacak ve raks edecektir. Huri ile müminin birleşmesinden sonra cennet ehli kendisini bir şah gibi hissedecek, gusül yerine harîr peştamallere sarılacaktır. Halbuki müminin karşılaştığı ve birlikte olduğu bu ilk huridir; daha sırada yetmiş bin huri bulunmaktadır:

*Raksa gire 'arş-ı a'lâ oynaya
Cûşa gele sanki deryâ kaynaya*

*Cem' olalar erler ile ol hûrî
Yüz er kuvvetince ola her biri*

*Gusul yerine der gele hoş latîf
Harîr peştimâller gele key zarîf*

*Ol mü'min sanuban bir şâh olmuşam
Bunca nücûm içre bir mâh olmuşam*

*Hâlbuki bir hûrîye mâlik henüz
Yetmiş bin dahi vardır gâyet temiz*

*Cümle hûrî ile bula vuslatı
Câvidânî bula 'izz ü rifatı⁴⁸*

Cennet hayatının dünyadaki insani duygular paralelinde kurulacağına ve aile mutluluğunun orada da süreceğine işaret ederek mümin olan aile fertlerinin cennette birlikte bulunacaklarını haber veren ayetler bulunmaktadır.⁴⁹ Esrâr de mümin eşlerin cennette buluşacaklarını ve dünyadaki eşin, hurilerin güzelliğinin yüz katına sahip olacağını kaleme almıştır:

*Sonra ol dünyâda helâli olan
Tecellî eyleye dir ki yâ civân*

*Unutdın mı eski dostını ey yâr
Bunca zamân olmuş idin intizâr*

*Sunar eliyle çıkarır köşkine
Dürlü 'izzet ikrâm ider mü'mine*

*Her hûrînin hüsnî ola izdiyâd
Olalar birbirinden ahsen-sifât*

Bu hâtûnun hüsnî anın yüz katı

⁴⁸ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 175-177.

⁴⁹ er-Ra'd 13/23; Yâsîn 36/56; el-Mü'min 40/8; ez-Zuhruf 43/70. bk. Topaloğlu, "Huri", 388.

Cümlesinden a'lâ 'izz ü rifati

Esrârî, eşlerin yaşadığı köşkün yeşil inciden bir kubbeye sahip olduğunu; hademelerin devamlı hizmette bulunarak yiyecek ve içecek dağıttıklarını; bir süre sonra hurilerin gelerek bir düğün tertip ettiklerini ve saz söz eşliğinde eğlendiklerini tahkiye etmiştir:

*Yeşil incü kubbesi var tahtı var
Anda ku'ûd iden olur bahtiyâr*

*Hademeler getüre dürlü ta'âm
Hem şarâbı tağıdalar bi't-tamâm*

*Serâ-perde kurıla pes nâgehân
Anda dahi bir şugul ola hemân*

*Sonra ol cümle hûriler geeler
Bir zamân anda düğün eyleyeler*

*Birbiriyle iştîyâklar sorıla
Hâsıl ola her murâdılar görüle*

*Tûbâ ağacından hulle yağdıra
İkişer kat cümlesine geydire*

*Nâz ile âgâz ile hem sâz ile
Medh ideler mü'mini i'zâz ile*

*Agaclarda dürlü çengi çalınur
Cümle halkın andan 'aklı alınur⁵⁰*

Teşbih, istiare, teşhis ve intak gibi çeşitli edebî sanatlar vasıtasıyla hurilerin şeklen tasvirini yapan Esrârî, çeşitli ayet ve hadislere de telmihte bulunmuştur.⁵¹ Şair, hurileri gün yüzünden parlak, gözleri siyah nurdan, uzun boylu, güzel huylu, ay sıfatlı şeklinde resmetmektedir:

*Her hûriler yetmişer ton giyeler
Zî-sa'âdet bizi koçan diyeler*

*Gün yüzünden aru ola yüzleri
Siyâh nûrdan olırsardır gözleri*

Boyu uzun hûyü gögçek mâh-rû

⁵⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 177-178.

⁵¹ bk. "İşte böyle. Ayrıca onları iri siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir." ed-Duhân 44/54; "Onlara, 'Dünya'da yapmakta olduklarınızın karşılığında, sıra sıra dizilmiş koltuklara dayanarak afiyetle yiyin için' denir. Biz, onlara, iri gözlü güzel hurileri eş olarak vermişizdir." et-Tûr 52/19-20; "Onlar için saklı inciler gibi, iri gözlü huriler de vardır. (Bütün bunlar) işledikleri amellere karşılık bir mükâfat olarak (verilir.) Orada ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir şey iştirler. Sadece 'selam!, selam!' sözünü iştirler. Ahiret mutluluğuna erenler, ne mutlu kimselerdir! (Onlar), dikensiz sidir ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede, çağlayan bir su başında, tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde ve yüksek döşekler üzerindedirler. Biz onları (hurileri) yepyeni bir yaratılışta yarattık. Onları ahiret mutluluğuna erenler için, hep bir yaşta eşlerini çok seven gösterişli bakireler yaptık." el-Vâkıa 56/22-38 ve "Huriler yetmiş hulle giydikleri halde, birbirlerini örtüp gizlemeler, öyle ki bacaklarındaki ilikleri görünür." Buhârî, "Bedü'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 14; Tirmizî, "Kıyamet", 60.

*Korkar anda gâyet latîf müşk-bû*⁵²

Hurilerin güzel koktuklarını; saçlarını beyaz gerdanlarına doğru uzattıklarını yahut da saçlarını örerek dolaştıklarını; nağme eşliğinde dans ettiklerini; ak gerdanlarında yediklerinin görüldüğünü; kendilerine herkesi hayran bıraktıklarını ve her birleşmeden sonra yine bakire olduklarını kaleme alan Esrârî, bu bilgilere ek olarak hurilerin güzelliklerinin her geçen gün arttığını ifade etmiştir:

Saçları dökeler beyâz gerdâna

Yetmiş bin örükdür salar her yana

Kimiler urmadan saçın sallaya

Nağme ile belini ırgalaya

Topuklarından aşağı sürinür

Ag gerdânda her ne yese görünür

Bir bakışta mü'mini hayrân ide

Sûfi görse virdini nisyân ide

Her cimâ'da yine olur bâkire

Egine geymiş libâs-ı fâhire

Günden güne hüsnî arta anların

*Gevdeleri latîf nûr ol cânların*⁵³

“Hizmetlerine verilmiş, kabuğunda saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar.”⁵⁴ ayetinde geçen gılman, cennette hizmet etmeleri amacıyla müminlere verilen gençlerdir. Esrârî, insanların hizmetinde yetmişer bin hademe ve seksen bin vildan verileceğini dile getirdikten sonra, “Ebediyen genç kalan uşaklar, onların etrafında; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar.”⁵⁵ ve “Çevrelerinde, gördüğünde saçılmış inciler sanacağıın, hep aynı gençlik ve güzellikte kalacak hizmetçiler dolaşır.”⁵⁶ ayetlerine telmihle eşsiz güzellikteki bu hademeler tasvir etmektedir.⁵⁷ Esrârî'nin beyanına göre cennetteki her kişiye hepsi birbirinden güzel yetmişer bin hademe verilecek; bu hademeler serçe parmaklarını güneşe gösterdikleri zaman onların güzelliğinden güneşin nuru sönecektir. Okura seslenerek bu hizmetkârların güzelliğinin tahayyül edilmesini isteyen Ali Rıza, bu hademelerin kiminin yemek kiminin şarap dağıttığını da dile getirmiştir:

Tîz buyura karşı vara hademe

*Yetmişer bin varalar her âdeme*⁵⁸

Her hûrînin hizmetinde bî-şumâr

Hademe var birbirinden hûb-nigâr

Ol hademe sırça parmağın hemân

Göstereydi zahmî vakt-i nâgehân

⁵² Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 178.

⁵³ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 178-179.

⁵⁴ et-Tûr 52/24.

⁵⁵ el-Vâkıa 56/17-21.

⁵⁶ el-İnsân 76/19.

⁵⁷ Vildan ve gılman terimleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Emrullah Fatış, “Huri, Gılman ve Vildanların Kimliği Problemi”, *Kelam Araştırmaları* 13/1 (2015), 121-139.

⁵⁸ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 175.

O güneşin mahv iderdi nûrını
Kalan hüsnin sen kıyâs it varını

Çün hademe kimi tagıdır ta’âm
Kimi sâkı şarâb tagıdır tamâm⁵⁹

Bin yıllık yer verilür her mü’mine
Dahi nice gilmân u vildân yine

Seksen bin vildân virilir her kula
El bağlayup karşuda dîvân tura⁶⁰

Kur’an’da, müminlerin cennette giyecekleri elbiselerden ve cennette bulunan kumaşlardan bahsedilmiştir.⁶¹ Bu kumaşlar, harîr, sündüs ve istebrak olmak üzere üç türdür. Müfessirler harîrin ipek, sündüsün ince ipek ve istebrakın kalın ipek manasına geldiğini beyan etmişlerdir.⁶² Allah’ın, kullarına türlü nimetler bahşettiğini dile getiren Esrârî, kimi kulunu cennete duhul ederek ona sündüs kumaştan bir döşek hazırladığını belirtmiştir:

Kiminin yerini cennet eyledi
Döşedi altına sündüsden efrâs⁶³

Belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere rida gibi iki parçadan oluşan astarlı elbiseye hulle denilmektedir. Kültür ve edebiyatımızda daha çok cennet elbisesi olarak bilinen hulle, cennette hurilerin giydiği elbisedir.⁶⁴ Ebû Bekir’i, İslam’ın tacı olarak tasvir eden Esrârî, âdil oluşuyla tanınan Hz. Ömer’i de İslam dininin cennet elbisesi olan hulle olarak nitelemiştir:

İslâmın tâcıdır Ebû Bekir uş
Hulledir İslâm’a Fârûku’l-kibâr⁶⁵

Esrârî, Hz. Peygamber’in “Cennette bir çarşı vardır. Ancak orada ne alış, ne de satış vardır. Sadece erkek ve kadın sûretleri vardır. Erkek bunlardan bir suret arzu ederse o sûrete girer.”⁶⁶ sözleriyle vafsettiği bir çarşayı söz sanatlarıyla süsleyerek aşağıdaki beyitlerde tasvir etmiştir:

Cennet içre vardır bir ulu çarşu
Sekiz cennet cümlesi ana karşı

Anda vardır dürlü sıfat bî-şumâr
Girmek isteyenler sagîr u kibâr

Kanğı sûret dilerse ana girer
Mukarrebler ne diler ise irer

Nidâ ide mü’minin bir dânesi

⁵⁹ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 176.

⁶⁰ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 180.

⁶¹ el-İnsân 76/21; el-Kehf 18/31; el-Hacc 22/23; Fâtır 35/33.

⁶² et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü’l-Beyân an Te’vili âyi’l-Kurân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesu’r-Risâle, 2000), 8/243; 13/135; 14/220; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel (İstanbul: Azim Yayınları, 1992), 8/5508-9.

⁶³ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 92.

⁶⁴ Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4 (2010) 133.

⁶⁵ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 88.

⁶⁶ Tirmizî, “Cennet”, 15.

Da'vet itmek isteye cümle nâsi

Hak Te'âlâ izin virüp toylaya

*Cümle halkı ni'met ile doylaya*⁶⁷

2. Cennet İsimlerinin, Çeşitlerinin ve Kapılarının Tasviri

Cennete giren müminlerin, mükâfat derecelerine göre sınıflandırılacakları ve kimi rivayete göre yedi kimi rivayete göre sekiz olduğu ifade edilen cennetlere yerleştirilecekleri bilinmektedir. Cennet hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, bu çeşitlerin aynı zamanda cennetin isimlerini ve tabakalarını da kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki, Firdevs, Mevâ, Naîm ve Adn kelimeleri hem cennet isimleri hem cennet çeşitleri hem de cennet tabakaları olarak kaynaklarda zikredilmiştir. Cennetin çeşitleri ve sayıları hakkında kesin bir hüküm ise bulunmamaktadır.⁶⁸

Cennetin avam ve has olmak üzere iki türlü olduğunu beyan eden Esrârî, avam cennetinde dünyadaki gibi şehvetin olduğunu; has cennetinde ise Allah'a kavuşarak onu görmenin gerçekleşeceğini dile getirmiştir:

Cennet iki dürlüdür biri 'avâm

Biri hâsdır dâhilün kadri bâlâ

'Avâmda şehvet olur dünyâ gibi

*Hâsda pes rû'yet-likâ hem visâlâ*⁶⁹

Yukarıdaki beyitlerde ifade edilen avam ve has/havas cennetler şeklindeki ikili tasnifin kaynağının “Rabbînin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır.”⁷⁰ şeklindeki ayet olması muhtemeldir. Ayette geçen bu iki cennet tabiri ile ne kastedildiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.⁷¹

Cennetin yukarıdaki mısralarda avam ve has olarak ikiye ayrılmasının sufi bir şair olan Esrârî'nin tasavvuf anlayışıyla da alakalı olması muhtemeldir. Öyle ki “*Tasavvufî anlayışta müslümanlar avam ve havas şeklinde iki kategoriye ayrılır...Havas nâfile ibadetlere büyük önem vermesi, haram ve mekruh olan şeylerden titizlikle kaçınması, dinî hayatı en mükemmel şekliyle yaşamaya çalışması sonucunda birtakım özel bilgilere ve hallere sahip olarak avamdan ayrılır.*”⁷² Esrârî'ye göre avam ve havas zümreler kendilerine göre hazırlanmış cennetle mükâfatlandırılacaktır.

Kur'an'da cennete girilecek kapılardan “*Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır.*”⁷³ ve “*Kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır.*”⁷⁴ ayetleriyle bahsedilmiştir. Bu ayetlerde, cennetin kapılarının sayısına yönelik bir bilgi verilmemektedir. Hz. Muhammed'in “*Cennette sekiz kapı vardır.*”⁷⁵ hadisinde ise cennet kapılarının sayısından sekiz olarak bahsedildiği görülmektedir. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği, “*Çok namaz kılanlardan olan Salat (namaz) kapısından çağrılır. Cihad ehlinde olan kimse Cihad kapısından çağrılır. Oruç tutan kimse de Reyân (su içip kanan) kapısından çağrılır. Sadaka sahiplerinden olan kimse de Sadaka kapısından çağrılır.*”⁷⁶ hadisinde sekiz kapıdan dördünün isimlerinin zikredildiği ve bu kapılardan kimlerin gireceklerine dair bilginin verildiği görülmektedir. *Gencü'l-Esrâr*'da bu hadisteki isimlendirmelerden farklı olarak cennet kapılarından bahsedildiği görülmektedir. Esrârî, avam cennetinin sekiz kapısı olduğunu bildirmiştir. Lakin metinde zikredilen bu sekiz kapının ismi yukarıda zikrettiğimiz hadiste yer alan

⁶⁷ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 183.

⁶⁸ Bu konu hakkında bk. Sıtkı Nazık, *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 50-59; Selman Okumuş, *Kur'an'da Cennet Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 60-89; Mustafa Çiçek, *İslam Kelamında Cennet ve Cehennem* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 14-18.

⁶⁹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 119.

⁷⁰ er-Rahmân 55/46.

⁷¹ Bu görüşler hakkında detaylı bilgi için bk. Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 3316-3317.

⁷² Süleyman Uludağ, “Havas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/517. Ayrıca bk. Süleyman Uludağ, “Avam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/105-106.

⁷³ ez-Zümer 39/73.

⁷⁴ Sâd 38/50.

⁷⁵ Buhârî, “Bedü'l-Halk”, 66.

⁷⁶ Buhârî, “Savm”, 4; Müslim, “Zekat”, 86

kapı isimleri ile örtüşmemektedir. Şairin, İbn Abbas’tan rivayet edilen, “*Cennetin yedi tabakası vardır. Bunlar, Firdevs, Adn Cenneti, Naîm Cenneti, Dârü’l-Huld, Me’vâ Cenneti, Dârü’s-Selâm ve İlliyyûn’dur. Bu tabakalardan her birinde, müminlerin yaptıkları iyi işler karşılığında girecekleri veya yükselecekleri derece veya mertebeler vardır.*”⁷⁷ hadisinde geçen cennetin tabakalarını/çeşitlerini ifade eden isimleri, cennet kapılarının isimleri olarak kullandığı görülmektedir:

‘Âm cennetin sekizdir çün kapısı
Biri ak incüdür Dârü’l-Celâl’â

İkinci kızıl yâkût Darü’s-Selâm
Sâlis ahzar zeberced Me’vâ vâlâ

Râbî’ Huld’dır saru mercân kapısı
Hâlis gümüş beşinci Naîm a’lâ

Altıncı Firdevs’dır altun yapısı
Yedinci Dârü’l-Karâr müşk-i evlâ

Sekizinci ‘Aden’dır ag incüden
Nûr-ı zâhir cümlesi zîr ü bâlâ⁷⁸

Yukarıdaki beyitlere göre avam cennetinin sekiz kapısından ilki, ak inciden müteşekkil Dârü’l-Celâl’dır. İkincisi, kızıl yakuttan oluşan Dârü’s-Selâm; üçüncüsü, yeşil zebercetten olan Mevâ; dördüncüsü, sarı mercandan müteşekkil Huld; beşincisi, saf gümüşten olan Naîm; altıncısı, altından yapılmış Firdevs; yedincisi, güzel kokulu miskten oluşan Dârü’l-Karâr ve sekizincisi ak inciden olan Adn/Aden’dır. Esrârî’nin kapı olarak nitelendirdiği bu isimler ve bu kapıları oluşturan unsurlar *Marifetnâme*’de de benzer ifadelerle yer almaktadır.⁷⁹ *Gencü’l-Esrâr*’da, cennetin kapılarından aşağıdaki beyitlerde de benzer ifadelerle bahsedildiği görülmektedir:

Hem sekizdir cennetin kapuları
Hem müzeyyen munakkaş yapıları

Bâb-ı evvel adıdır Dârü’l-Celâl
Lü’lü’-i ebyazdan düzmüş Zü’l-celâl

Hem ikinci adıdır Dârü’s-Selâm
Sürh-i yâkâtdur yapusu bi’t-tamâm

Dârü’l-Me’vâ’dır üçüncüsü adı
Yeşil zebercedden Hak halk eyledi

Dârü’l-Huld’dır dördüncü kapısı çün
Sarı mercân eyledi zât-ı biçûn

⁷⁷ Beydâvî, Nâsirüddîn Ebü Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vîl* (Beyrut: Dâru’r-Reşîd, 2000), I/119.

⁷⁸ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 119.

⁷⁹ “Ey aziz! Tefsir ve hadis âlimleri ittifakla şöyle bildirmişlerdir: Allahü Teâlâ Arş ve Kürsi altında yedi kat göklerin üstünde Arşın nûru ile birbirinden yüksek sekiz Cennet yaratmıştır. En yükseği Allahü Teâlâ’nın görüleceği Adn Cennetidir. Birinci cennet beyaz inciden Darü’l-Celâl’dir. İkinci Cennet kırmızı yakuttan Dârüs-Selâm’dır. Üçüncü Cennet yeşil zebercedden Cennetü’l-Me’vâ’dır. Dördüncü Cennet sarı mercandan Cennetü’l-Huld’dur. Beşinci Cennet beyaz gümüşten Cennetü’l-Naîm’dır. Altıncı Cennet kırmızı altından Cennetü’l-Firdevs’dır. Yedinci Cennet sarı miskten Cennetü’l-Karâr’dır. Sekizinci Cennet el değmemiş inciden Cennetü’l-Adn’dır.” Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, haz. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1991), 23.

Beşincinin adıdır Dârü'n-Na'ım
Ak gümüştenden eyledi anı hakîm

Dârü'l-Firdevs'dir hem altıncı adı
Mevlâ anı kızıl altun eyledi

Yedincisi adıdır Dârü'l-Karâr
Müşk-i ezferdendir anın berk-vâr

Sekizinci Dârü'l-'Adin'dir adı
Ag incüden-durur anın bünyâdî⁸⁰

3. Cennet Sakinlerinin Tasviri

Aşere-i Mübeşşere olarak bilinen on kişi cennetle müjdelenmiştir.⁸¹ Bu isimler dışında, Hz. Hamza, Hz. Bilal, Hz. Hatice ve Hz. Ayşe gibi daha pek çok ismin cennette olacağı haber verilmiştir. Hz. Peygamber'in torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i cennet yiğitleri olarak vasıflandıran Esrârî, onların cennette ikamet edeceklerini bildirmiştir. Aşağıdaki beyitte aynı zamanda, "Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir."⁸² hadisine telmih söz konusudur:

Cennet yigitlerinin seyyidleri
Şehîdeynler sa'ideynler nâm-dâr⁸³

Esrârî, Müslümanların nuru ve küffarın katili olarak nitelediği Hz. Ömer'in cennetin kandili olduğunu belirterek onun cennet mukimi olduğuna vurgu yapmıştır:

'Ömeru'l-Fârâk ol nûru'l-Müslimîn
Sirâcu'l-cennet ol kâtîlu'l-küffâr⁸⁴

Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın cennete gidecek olanları tasvir ettiği de görülmektedir. Şaire göre, Ebû Bekir'i seven kişi cehennemden azat olur ve daima cennet içinde yaşar:

Anı seven dâzâhdan olur 'itâk
Cennet içre olırsadır ber-karâr⁸⁵

Gencü'l-Esrâr'da mahşer günü sırat köprüsünden geçen kulların cennete intikalleri teferruatlı bir şekilde tahkiye edilmiştir.⁸⁶ Esrârî, sıratı geçerek cennete ulaşanların iki pınarın⁸⁷ olduğu yeşil bir yerle karşılaştıklarını belirttiikten sonra, meleklerin onlara içlerinin temizlenmesi amacıyla o iki pınarın birinden içmelerini buyurduklarını anlatmıştır. Müminlerin o sudan içince kalplerindeki küfür ve kinden tamamen kurtulduklarını ifade eden şair; ikinci pınarın suyuyla ise cennettekilerin guslettiklerini ve bu abdestle de türlü kirlerden arındıklarını ses sanatlarının oluşturduğu dinamizmle kaleme almıştır:

Görelere bir yeşil otlu sulu yir
İki pınar var anda gâyet tâhir

Deye melekler bu sudan içiniz
Tâ ki çirkden tâhir ola içiniz

⁸⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 182-183.

⁸¹ Bu isimler şunlardır: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Hz. Zübeyr b. Avvâm, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hz. Saîd b. Zeyd ve Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah.

⁸² Tirmizî, "Menâkıb", 31.

⁸³ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 82.

⁸⁴ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 82.

⁸⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 82.

⁸⁶ *Gencü'l-Esrâr*'da yer alan kıyamet, mizan ve sırat köprüsü tasvirleri bir başka çalışmada ele alınacaktır.

⁸⁷ "İçlerinde akan iki pınar vardır." er-Rahmân 55/48 ayetine manen telmih söz konusudur.

*Nûş idince mâ’-i tâhir mü’minîn
Kalblerinde kalmaz aslâ küfr ü kîn*

*Gusl ideler diğer sudan her biri
Cümle murdârlardan olalar ari⁸⁸*

Esrârî, cennet ehlinin hâllerini tahkiye ederken portreler de çizmektedir. Aşağıdaki beyitlerde, “Cennet halkı kıyamet günü Âdem’in suretinde, otuz üç yaşında, bıyıklı, bedenleri kılsız ve karagözlü bir sima hâlinde haşr edilirler. Sonra cennette bulunan bir ağacın yanına götürülürler ve ondan elbise giyinirler, artık ne elbiseleri eskir ve ne de gençlikleri kaybolur.”⁸⁹ ve “(Ruh üflenmiş) bir düşükten bir pîr-i fâniye kadar (cennetlik olan) herkes otuz üç yaşında, Hz. Âdem’in suretinde, Hz. Yusuf’un güzelliğinde, Hz. Eyyub’un ahlakında bıyıklı, bedenleri kılsız ve karagözlü bir simayla haşr edilirler.”⁹⁰ hadislerini manen iktibas eden şair, cennet sakinlerinin fiziki tasvirini yapmıştır:

*Gögdelerinde kalmaya aslâ kıl
Kaşu kibrik saçı kala şöyle bil*

*Boyları altmış ‘arşun ola hemân
Nûra boyanır cümlesi bî-gümân*

*Erlerin bıyığı kaşu kadar hem
Yeşil nûrdan berk ide ol lâ-cerem*

*Sakalları olmaya cümle erin
Ancak olur şol mürsel peygamberin*

*Yaşları otuz üç ola her ricâl
Leyki on sekiz ola yaşı ‘iyâl*

*Güzellikde Yûsuf’a döner kamu
Ger yüzlerin göricek söner tamu⁹¹*

Allah’ın müminlere cenneti ihsan ettiği gibi cemalini görebilmeyi de bahşedeceğini belirten Esrârî, kâfirlere cehennem ve şiddetli azapların yaratıldığını ifade eder. Şair, hayırlı amel işleyenlerin Allah’ın faziletine nail olarak cennete vâsil olacaklarını ve orada zevk ve sefa sürececeklerini belirtmiştir:

*Mü’min için virdi cennet hem visâl
Kâfir için virdi Cahîm hem melâl⁹²*

*Varırlar cennete ‘ış u ‘işrete
Anlara fazl ider ol Zü’l-celâl’â⁹³*

⁸⁸ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 171-172.

⁸⁹ Alâuddin, Aliyyu’l-Muttekî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl ft süneni’l-akvâl ve’l-efâl* (Beirut: Müessesetü’r-risâle,1993), 39383.

⁹⁰ Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, 39384.

⁹¹ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 172.

⁹² Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 137.

⁹³ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 119.

Esrârî, Hz. Âdem'in cumartesi günü Huld içinde; Hz. Süleyman'ın pazar günü Naîm içinde; Hz. İbrahim'in pazartesi günü Firdevs içinde; Hz. Musa'nın salı günü Me'vâ içinde; Hz. İsa'nın çarşamba günü Adn içinde ve Hz. Muhammed'in perşembe günü Vesîle'de Tuba ağacı dibinde cennet ehline bir ziyafet vereceğini anlatır:

*Sebt günü Huld içre Âdem-i safî
Da'vet ide cümle halkı yok vasfı*

*Toy ide döke şarâb u ni'meti
Cümlesine geydireler hul'ati*

*Na'im içre Süleymân yevm-i ehad
Döke ni'met vasf idemez bir ehad*

*Yevm-i isneyn İbrâhîm Halîl dahi
Firdevs içre döke ni'met ol sehî*

*Selâsede Me'vâ içre çün Mûsâ
Döke ni'met toy ide cümle nâsa*

*Yevm-i erba'ada ol 'İsa'l-Mesîh
'Adin içre dirile cümle fasîh*

*Döke ni'met çün ziyâfet eyleye
Cümle halkı çün temâmet toylaya*

*Yevm-i hamîs ol Muhammed hazreti
Vesîle'de döke dürlü ni'meti*

*Tûbâ ağacı dibinde Mustafâ
Da'vet ide cümle halkı hoş safâ*

Cuma günü ise Allah'ın emriyle Cebrail'in cennet ehlini, Dârü'l-Celâl'e davet ettiğini bildiren şair, o vakit Hz. Davut'un nevruz makamında bülbül gibi senalarda bulunduğunu belirtir. Ardından, Allah tarafından o mekâna bir sofraya gönderildiği ve herkesin o sofradakilerden yediği⁹⁴, ağaçlardan hullelerin yağdığı ve orada bulunanların bu hullelerden yüzer tane giydiği tahkiye edilir:

*Cum'a günü Dârü'l-Celâl'de celîl
Nidâ ide emr-i Hak'la Cebrâ'îl*

*Geliniz siz da'vât-i Rahmân'durur
Bugün cemâl-i Hakk'ı seyrân-durur*

*Cümle mü'min gele Dârü'l-Celâl'e
Gark olurlar dürlü ni'met nevâle*

*Her kişiye müzeyyen kürsî kona
Cümlesi de oturalar yan yana*

⁹⁴ Benzer ifadeler için bk. Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn*, çev. Faruk Meyan (İstanbul: Berekat Yayınları, 1994), 247-249 .

Perde içre Dâvûd benî okıya
Medh eyleyüp bülbül gibi şakiya

Nev-rûz makâmınca ide senâlar
Cümle halk özi göyünüp yanalar

Mâ’ide-i huld gele çün cümleye
Cümle mü’min ol mâ’ideden yiye

Gözler görmedik ta’âmı yiyeler
Kulağıyla hem de işitmeyeler

Dahi beşerin kalbine gelmeye
Dürlü elvân yemişler gele yiye

Hem şarâblardan dahi nûş ideler
Cümle mü’min gönlünü hoş ideler

Yağa ağaclardan hulle bi-şumâr
Her mü’minler yüzer hulle giyeler⁹⁵

Aşağıdaki beyitlerde Esrârî, cuma günü cennet sakinlerinin Allah’ı görme şerefine nail olacağını ve Allah’ın cennettekiler ile konuşacağını⁹⁶ diyaloglar hâlinde tahkiye etmiştir:

Diye Rahmân dahi kaldı mı murâd
Diye mü’minler kamu bulduk murâd

Leyki iki va’dimiz kaldı hemîn
Biri didâr biri rızâ yâ Mu’în

Çün bunı mü’minden işide Celîl
Emr ide açâ hicâbı Cebrâ’îl

Pes hicâbı keşf idince Cebrâ’îl
Mü’minlere tecellî ide Celîl

Bilâ-keyf ve bilâ-vasfide ilâh
Güneş gibi zâhir ola pâdişâh

Lutfıyla ol-dem kelâm eyde Kerîm

⁹⁵ Kayalık Şahin, *Gencü’l-Esrâr*, 184-186.

⁹⁶ “Cennetliklere, ‘Ey cennetlikler’ diye seslenecek, onlar da ‘Lebbeyk ve Sa’deyk’ yani ‘Emret emret. Emrinle mutluyuz, emrinle mutluyuz ey Rabb’imiz. Hayır, senin ellerindedir’ derler. Allah da ‘Razı oldunuz mu?’ diye sorar. Onlar da: ‘Ey Rabb’imiz, nasıl razı olmayalım? Sen bize, yarattıklarından hiçbir kimseye vermediğin nimetleri verdin’ derler. Allah, ‘Ben size bunlardan daha üstününü vereyim mi?’ der. Onlar da: ‘Ey Rabb’imiz, bunlardan daha üstün ne olabilir?’ derler. Allah da: ‘Sizin üzerinize rızamı indiririm, artık ondan sonra size bir daha gazap etmem’ der.” Müslim, “Cennet”, 9.

*Dir selâmun kavlen min-Rabbi'r-rahîm*⁹⁷

es-Selâmu 'aleyküm yâ 'ibâdî

es-Selâmu 'aleyküm yâ ahhbâbî

es-Selâmu 'aleyküm yâ 'uşşâkî

es-Selâmu 'aleyküm yâ siddîkî

Siz beni dünyâda çok severdiniz

Benim rızâmı talep iderdiniz

Râzî oldum sizden ben yâ mü'minîn

*Cümlenizi tamudan kıldım emîn*⁹⁸

4. Esrârî'nin Cennete Kavuşma Arzusunu Dile Getirişi

Kıyametin kopmasıyla birlikte Allah'ın inayetine nail olarak ebedî saadetin mekânı olan cennete ulaşmak bütün inananların arzusu olmuştur. Esrârî, ecdadının bağışlanarak hesap vermeden cennete girebilmelerini ve Allah'ın rızasıyla hayırlı ameller işleyerek cennetlere ulaşabilmeyi arzu ettiğini dile getirerek Allah'a münacatta bulunmuştur:

Yarlıgağıl ata anam ecdâdım

*Duhûl eyle cennete bilâ-hisâb*⁹⁹

Rızân üzre bize vir hayru'l-'amel

*Bulalım fazl-ı rahmetinle cennât*¹⁰⁰

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi sufi şairlerinden Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın telif ettiği *Gencü'l-Esrâr*'ın muhtevasında ebedî saadet yurdu olarak tanımlanan cennete dair bilgi ve yorumlar ile insanların bu mekâna ulaşabilmelerine kılavuzluk eden nasihatlar yer almaktadır. Şair kimi zaman cennetin vasıflarını bir ressam edasıyla tuvale nakşetmiş; kimi zaman da cennet nimetlerini vasfederken teşbih, istiare, mübalağa, iktibas, teşhis, intak, telmih, tezat, tenasüp, tekrar, nida ve mecaz gibi edebî sanatlara başvurarak dinamik ve etkileyici edebî tasvirler ortaya koymuştur. Bu tasvirler genellikle birkaç mısraya sığdırılmamış, okuru da içine alan bir düzlemde genişletilmiştir. Şairin oluşturduğu cennet tasavvuru tasvirle bütünleştirildikten sonra hikâyeleştirilmiş, hikâyenin ortaya çıkardığı atmosferle okur üzerinde bir etki sağlanmaya çalışılmıştır. Tahkiyenin ön plana çıktığı bu bölümlerde Muhammed Ali Rıza, kendi muhayyilesinde oluşturduğu cennet kavramını Kur'an'la ve hadisle harmanlayarak sunmuştur.

Gencü'l-Esrâr'da, cennetin içinde yer alan şehirlerden, evlerden, çarşılarından, ırmaklardan, havuzlardan, hurilerden, gılmanlardan, vildanlardan, eşlerden, kıyafetlerden, kumaşlardan, Buraklardan ve kuşlardan bahsedilerek cennetin fiziki tasviri yapılmıştır. Bu tasvirlerde cennet, seçilen kelimelerle resmedilmiştir. Bu resmin unsurları arasında Kur'an ve hadise dayanan bilgiler ile sufi geleneğinden gelen yorum ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Cenneti avam ve havas olmak üzere ikiye ayıran Esrârî'nin bu tutumunda, sufi geleneğinin bir etkisi olduğu aşikârdır. Kaynaklarda birbiri yerine kullanıldığı fark edilen cennetin isimleri, tabakaları veya çeşitlerinin *Gencü'l-Esrâr*'da kapı olarak nitelendiği görülmüştür. Esrârî, cennet sakinlerinin tasvirini yaparken daha dünyadayken cennetle müjdelenen isimlerin bazılarından bahsetmiş, cennete kimlerin vâsıl olacağını belirtmiştir. Cennet ehlinin fiziki tasvirini kaleme almış, ahlaki özelliklerini

⁹⁷ “Çok merhametli olan Rab'den bir söz olarak (kendilerine) 'Selam' (vardır).” Yâsîn 36/58.

⁹⁸ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 186-187.

⁹⁹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 62.

¹⁰⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 63.

zikretmiştir. Cennet sakinlerinin orada peygamberlerle olacağı ve ruyetullaha mazhar olacakları tahkiyeli bir şekilde kaleme alınmıştır. *Gencü’l-Esrâr*’daki cennet tasvirleri müellifin cennete kavuşma arzusunu dile getirişi ile sonlanmıştır.

Esrârî’nin cennet tasvirlerinde, *Muhammediyye*, *Envârü’l-Âşıkîn*, *Marifetnâme*, *Müzekki’n-Nüfûs* ve *Gunyetü’t-Tâlibîn* başta olmak üzere bağlı bulunduğu Kâdirî tarikatına mensup bazı müelliflerin çeşitli telifatından ve Osmanlı’da dinî-tasavvufî kültürün teşekkülünde aktif rol oynayan çeşitli eserlerden izler görülmektedir. Bu izleri sufi geleneğin bir yansıması olarak okumak mümkündür.

Gencü’l-Esrâr’da cennet kavramı, Kur’an ve hadislerdeki bilgilerin ışığında, bütün canlılığıyla ve bütün dekorlarıyla tasvir edilmiş, okura adeta tasvir sahneleri yaşatılmıştır. Okurda, heyecan uyandıran, arzulandıran ve rağbet ettiren bir üslup ortaya konmuştur.

Seyyid Muhammed Ali Rıza’nın cenneti kaleme alırken ayet ve hadislerden çok sayıda manen iktibas yapması ve bunlara telmihte bulunması buna mukabil olarak doğrudan yaptığı lafzen iktibas sayısının üç olması dikkatleri çekmektedir. Elbette ki metnin manzum oluşu, bir tefsir yahut ilmihâl türünde telif edilmemiş olması bunu kabul edilebilir kılar lakin okuduğu, etkilendiği veyahut da özümsemiği bilginin kaynağını paylaşmayan Esrârî’nin bir hikâyeci, efsaneci veya destancı gibi edindiği bilgileri zihninde birleştirerek cennet tasvirinde bulunduğu da aşikârdır.

Kaynakça

- Ahmed Ziyâüddîn Gümüshânevî. *Râmûz el-Ehâdis*. çev. Arif Pamuk- Naim Erdoğan. İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2012.
- Akdeniz, Safiye. "Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Tasvirî Metinlerin Gelişim Çizgisi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/13 (Ocak 2007), 1-20.
- Ay, Mahmut. "İşârî Tefsîrde Yöntem Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Eylül 2012), 59-110.
- Beydâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Çiçek, Mustafa. *İslam Kelamında Cennet ve Cehennem*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l Müğnî li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2000.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Sifatü'l-cenne*. nşr. Ali Rızâ Abdullah. Beyrut-Dımaşk 1407/1987.
- Ertürk, Mustafa. "Havz-ı Kevser", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/546-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*. haz. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1991.
- Eşrefoğlu Rumi. *Müzekki'n-Nüfus*. çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: İpek Yayınları, 2015.
- Fatış, Emrullah. "Huri, Gilman ve Vildanların Kimliği Problemi", *Kelam Araştırmaları* 13/1 (2015), 121-139.
- Görmez, Mehmet. "Terğîb ve Terhib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/508-509. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Gül, Ahmet. "Yorumun Literal Anlamını Aşması: Sûfî Te'vilde Anlam Genişlemesi, Cennet ve Nâr (Cehennem) Örneği". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/3 (Ağustos 2020), 506-517. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.728047>
- Hançerlioğlu, Orhan. *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Hindî, Alâuddin, Aliyyu'l-Muttekî. *Kenzü'l-Ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.
- İbn Mâce. *es-Sünen*. nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Âl eş-Şeyh. Riyad: Darussalam, 1991.
- Kaplan, Mahmut. "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler". *Türkler*. 11/1545-1553. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kara, Ömer. "Kur'ân'da Âdem Cenneti", *Ekev Akademik Dergisi* 1/3 (1998), 77-111.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kayalık Şahin, Duygu. "Gaziantep'te Seyyid Muhammed Ali Rıza ve Hakikatü'l-Envâr İsimli Manzum İlmihâlî", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/2 (Ağustos 2021), 1071-1120. <https://doi.org/10.34083/akaded.953181>
- Kayalık Şahin, Duygu. "Seyyid Muhammed Ali Rızâ'nın Mevlid'i". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 539-572. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.505033>
- Kayalık Şahin, Duygu. *Gaziantep'te Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın Gencü'l-Esrâr'ı*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kurtubî. *et-Tezkire bi Ahvâlî'l-mevtâ ve Umûri'l-âhire*. nşr. Ebû Süfyân Mahmûd b. Mansûr el-Bestavîsî. Medine: y.y., 1997.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabîyyi, ty.
- Nazık, Sıtkı. *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem*. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- Okumuş, Selman. *Kur'ân'da Cennet Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Öztoprak, Nihat. "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4 (2010), 103-154.
- Parlakkılıç Mucan, Ayşe. *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Yakûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî. *Gunyetü't-Tâlibîn*. çev. Faruk Meyan. İstanbul: Berekat Yayınları, 1994.
- Şahin, Musa Süreyya. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/374-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kurân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

- Tâhirî’l-Mevlevî. *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed ibn İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Mektebetü’l-Halebî, 1975.
- Topaloğlu, Bekir. “Huri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/387-390. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Uğur, Abdullah. *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü’l-Âşîkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Uludağ, Süleyman. “Avam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Havas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/517. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yazıcıoğlu Mehmed. *Muhammediyye*. nşr. Amil Çelebioğlu. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Boilelli-Abdullah Yücel. İstanbul: Azim Yayınları, 1992.
- Yüksel, Mukadder Arif. “Kur’ân’da Cennet ve Cennetliklerin Yaşına Dair Tartışmalar”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (Aralık 2019), 103-122. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3594060>.

